

УДК 342.4

Олександр Береза,

канд. юрид. наук

КОНСТИТУЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено історичну площину положення Конституції України, де, на переконання автора, міститься джерело потенційної загрози для національної безпеки держави; запропоновано вдосконалення визначеного конституційного положення на основі історико-правового підходу.

Ключові слова: Конституція України, конституційна безпека, міжнародно-договірна практика української держави, українська державність.

Постановка проблеми. Безпека Європейського континенту знову порушена через події навколо України, знову українській державі заподіяно шкоди ворожими силами ззовні. Територіальні втрати (Автономна Республіка Крим, Донбас), бойові дії на сході України та загрози з невизнаної Придністровської Молдавської Республіки вимагають виняткових зусиль українського суспільства з усунення згубних причин цих подій та їх наслідків. Безпека є визначальною функцією держави, отже, факти великих втрат в означеній галузі вказують на те, що ця функція є враженою, а українська держава й суспільство піддалися смертельній загрози. Натепер українське суспільство не отримало належної відповіді від влади стосовно коренів занапащеної безпеки держави та результатів аналізу причин втрат у цій галузі. Стрімкі політичні зміни навколо української держави й у світі спонукають до комплексних досліджень із вивчення нагальних потреб національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен безпеки особи, суспільства і держави вивчало немало українських науковців, серед яких О. Білорус, І. Бінько, М. Герасимов, В. Горбулін, Б. Данилишин, О. Дзюбань, Т. Денисова, Я. Жаліло, А. Єзєров, А. Качинський, В. Кремінь, О. Лазоренко, О. Литвиненко, І. Новак, О. Носова, Г. Обиход, Г. Перепелиця, А. Степаненко, С. Федуняк, О. Хилько, В. Чалий, Л. Чекаленко, Л. Чупрій, В. Шлемко та інші. Питання безпеки української держави в історико-правовому вимірі не дістало належного наукового висвітлення – як наслідок, система національної безпеки залишилася без відповідних попереджувальних заходів. Очевидно, безпекова стратегія української держави потребує чергового перегляду, а її

основи – втілення історичного підмурівка задля нової якості безпеки нашої держави й усього Європейського континенту.

Метою статті є встановлення у положеннях Конституції України джерел історичного характеру, які уможливають виникнення загрози національній безпеці держави; визначення заходів щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. У положенні преамбули Конституції України зазначено факт довготривалого історичного формування української спільноти та її державності [1, с. 3]. Наведене покладає відповідальність на сучасне покоління українців за достеменне вивчення минулих особливостей і обставин становлення української державності, виявлення історичних суперечностей та унеможливлення їх використання як чинників екстремізму або агресії проти української держави. Встановлення істини, усунення невідповідностей й відвертих фальсифікацій в історії нашої держави є важливим складником її конституційної безпеки. Відомо, минуле українського народу, віддзеркалене у літописах, грамотах, договорах тощо, рясніє умисними фальсифікаціями. Зокрема, відомий дослідник давньоруської історії М. Брайчевський зауважує: «Дійсно, ні про похід Олега на Царгород, ані про дипломатичні контакти з греками ми не знаходимо абсолютно ніяких свідчень ні у візантійських, ні у яких-небудь інших іноземних джерелах. Взагалі, особистість Олега грекам невідома, що уявляється дивним, якщо визнати достовірність літописних звісток» [2, с. 264].

Штучно створені розбіжності між історичною дійсністю українського державот-

ворення та його відображенням у історичних матеріалах викликають згубні процеси у формуванні колективної свідомості й історичній пам'яті українства, його політичному самозбереженні та прогресі. Слід звернути увагу на думку Г. Ф. Шершеневича, який наголошує: «Суспільство створюється не фактом зближення відомої сукупності одиниць, а набуттям кожною одиницею схожості і психічної близькості з іншими одиницями» [3, с. 101]. Фальсифікації історичних матеріалів є одним із інструментів руйнації «близькості окремих одиниць» суспільства, його формування як окремої політичної спільноти. Питання національної безпеки української держави та їх втілення у Конституцію України нерозривні з історичними підвалинами українського державотворення. Аналіз ст. 16, 17, 18 Конституції України, які присвячені безпеці держави, вказує на недостатність у зазначених нормах засад конституційної безпеки щодо неперервності розвитку та взаємного зв'язку минулого і сучасного національної безпеки [1].

Так сталося історично, що українські землі зазнавали й продовжують зазнавати руйнівних вторгнень з боку своїх сусідів, серед яких виокремлюється російська держава. Останні агресивні дії Росії проти нашої держави розпочалися у 2014 році й продовжуються дотепер. Українська держава зазнала неправомірного захисту російського чи руськомовного населення, що може викликати тривалий конфлікт між сусідніми народами. Від часів Івана III російська політика стосовно українських теренів завжди мала ідеологічне підґрунтя. У цьому дусі – захист православних цінностей, збирання земель (вотчини), захист російського населення, переселення «ворогів трудового народу» тощо. В основу останньої російської експансії покладено ідею «руського світу», що спричинило сепаратистські рухи та кровопролиття на українських південних і східних теренах. Зазначені діяння з боку російської держави не є новими, але, на жаль, вони спрацьовують і дають певні результати. Духовна скріпа «руського світу» кориниться у понятті «руський», вона, за задумом його адептів, мала б об'єднувати тих людей, які вважають себе руськими за походженням та відчувають бажання належати саме до «руського світу». Сумнівність такого ідеологічного підходу очевидна на тлі практики сучасних цивілізаційних процесів, відсутності твердої історичної основи і руху соціальних спільнот до свободи. Спроби якимось чином обґрунтувати власну політику стосовно України, потреба бодай пояснень своїх дій навколишньому світу, виму-

шують Кремль хапатися за всілякі сумнівні проекти на історичному ґрунті. Це й історія хрещення князя Володимира у Херсонесі, проголошення Херсонесу місцем духовного спасіння всіх руських, ідея з монументом князю Володимирі у Москві як хрестителю землі руської, інші теми і витівки.

Наразі Москві не дають спокою історичні привиди, за допомогою яких московські очільники намагаються гуртувати «землі руські» всупереч руху світу до свободи. Ми бачимо, як спочатку для цілей цього процесу використовуються духовні, моральні, психологічні, історичні, етнічні чинники, а згодом застосовується військова сила для скріплення окремих досягнень. Зазначене є віддзеркаленням бачення у російській державі власної історії, історії сусідніх держав, ролі історичних процесів у суспільному русі, історії як інструмента для досягнення окремих цілей. Українська держава має зосередитися на новій-старій загрозі від «руського світу», яка вже набула ознак історичного феномена та від якої українська державність потерпає сотні років. Для українця «руський світ», що насувається, не несе відчуття захищеності, а являє загрозу для його свободи, безпеки та культури в цілому. Слід зауважити, що для пересічної людини нелегко відокремити руську культуру, як поняття виключно позитивне, від новітньої ідеї «руського світу» за прикметами явища, загрозового для всього українства.

Підтримка російським суспільством ідеї просування «руського світу» на українські землі вимагає уваги й поглибленого дослідження причин такої поведінки сусідів. Вимушені визнати, що ідея «руського світу» блукає й у головах багатьох українців на сході і півдні країни, але серйозної протидії цьому з боку суспільства і держави поки що немає. «Руський світ», за задумом його апологетів, мав бути матеріалізований на просторах «землі руської». Ідея «руського світу» може бути розглянута як відображення усвідомлених суспільних процесів щонайменше від часів Івана III й дотепер: від московської держави, імперського та радянського періодів російської історії й до сучасності. Поняття «руський світ» сформувалося на основі фактів історії російської держави, подій із літописів й інших історичних матеріалів, більшість із яких піддаються сумнівам. Ідеології «руського світу», з підходами йому «землями руськими» і не тільки, мають бути протиставлені здобутки ґрунтовних наукових досліджень із застосуванням, передусім, історико-правового підходу. Історико-правовий підхід, як методологічна основа, дозволяє зосередитися

на історичних подіях, які втілюють правові особливості формування української спільноти та її державності на східноєвропейському просторі. Зокрема, науковий аналіз етносоціальних процесів і міжнародно-договірної практики на теренах Східної Європи дає можливість вирізнити історичний рух української спільноти, усунути прогалини й фальсифікації в історичних матеріалах щодо української державності.

Відомо, що південь східноєвропейського простору здавна був відкритий для руху чисельних етнічних спільнот, що сформувало особливий режим етноісторичного процесу на українських теренах. Ознаки зазначеного процесу неодмінно відбулися на політичній історії східноєвропейських земель. Особливе місце в історії Східної Європи займає давньогрецька колонізація причорноморських просторів. Ідеї свободи, демократії, суспільного прогресу, де осередком є людина, були привнесені на українські землі саме стародавніми греками. Говорячи про історію українсько-грецьких відносин, дослідник Н. Терентьєва зауважує: «Ідучи у глибину віків, вона (традиція відносин – авт.) перетворилася в одну із домінуючих складових історичного процесу в Україні, збагатилася новим змістом традиції, які йдуть від античності і візантійського періоду, надала їм подальшого динамізму і розвитку» [4, с. 6]. Стародавні історики Птоломей, Страбон, Тапіг і Плїній, перераховуючи народності Східної Європи початку християнської доби, повідомляли, що там проживало безліч народів, серед яких головніше говорити про венеців, слов'ян, антів, росів, майже не відрізняючи їх поміж собою, надаючи одному й тому ж народу, то одну, то іншу назву [5, с. 174]. Дослідник О. Абакумов повідомляє, що східне слов'янство другої половини 1 тисячоліття н. е. являло складний продукт етногенетичних асиміляцій, де, окрім праслов'яно-венецького компоненту, були різноманітні балтські і скіфо-сарматські племена; останні мали вагому традицію контактів з античною та передньоазійською цивілізаціями [6]. Таке етнічне розмаїття зберігалось на українських землях завжди, від часів давньогрецької торговельної колонізації Північного Причорномор'я і дотепер.

Матеріали з історії та теорії міжнародних відносин свідчать, що на становленні української державності суттєво позначилася міжнародно-договірна практика, яка здійснювалася на східноєвропейському просторі. Відомі вчені з історії міжнародного права Ю. Баскін, М. Брайчевський, Д. Фельдман міжнародно-договірну активність давніх слов'ян визнали V століттям.

Між слов'янами і Візантією уклалися локальні угоди, на умовах яких відбувався обмін полоненими, виплати данини та хрещення слов'янської знаті. У 860 році був укладений перший міжнародний договір Київського князівства з Візантією, що започаткувало якісно нові відносини між двома державами. Київське князівство набуло статусу суб'єкта міжнародного права того часу. Укладення цього договору київським князем Аскольдом поклало початок духовного розквіту слов'янства, уваги до християнства й активного його поширення на східноєвропейських теренах [7; 8]. Наступними договорами Київського князівства з Візантією стали договори 863 та 874 років, які виразно віддзеркалили рух князівства як суб'єкта міжнародного права, розвиток міжнародної правосвідомості давнього слов'янського суспільства. Подальший перебіг політичних подій на українських теренах відомий князівськими удільними відносинами, які часто мали форму протистоянь й озброєних конфліктів, але здебільшого врегульовувалися за допомогою угод.

Давньоруська державність зазнала суттєвих змін після смерті Ярослава Мудрого у 1054 році. Заповіт Ярослава Мудрого позначив сутнісну зміну у відносинах між південними руськими князівствами. У врегулюванні взаємин між князівствами більшого значення набули міжкнязівські угоди, які часто уклалися на з'їздах князів, або снємах. Особливої уваги заслуговують відносини князівств зі степовими народами. Окреме місце в етногенезі української спільноти, формуванні її державності належало половцям чи куманам, кипчакам. Як зауважував Л. Гумільов, у XII столітті половці і руси уже складали єдину етносоціальну систему [9, с. 501].

Монгольські завоювання докорінно змінили характер взаємин між окремими суб'єктами на східноєвропейському просторі у тому числі й у сфері договірних відносин. Як відомо, головним суб'єктом міжнародних відносин в означений час стала Золота Орда. Урегулювання зовнішніх зносин князівств відбувалося з урахуванням вимог особливого правового документу того часу – ярлика. Зокрема, Данило Галицький, як очільник Галицько-Волинського князівства, також отримав ярлик на княжіння від хана Золотої Орди й відтак князівство підпорядковувалося Орді, особливо у зовнішньополітичній сфері. Степові простори на півдні Східної Європи були поділені монголами на окремі орди, звістки вказують, що таких було чотири. Загалом, договірна практика давньоруських князівств і окремих громад упродовж означеного періоду

української історії визначалася умовами монгольської імперії.

Поступове історичне згасання Золотої Орди сприяло піднесенню Московської держави, а згодом і розвитку Російської імперії. Розвій Московського князівства як суб'єкта міжнародних взаємин відбувся, передусім, за рахунок територіальної спадщини від Золотої Орди, що позначилося на історичному русі українських земель. Наприкінці монгольської доби українські землі зазнали занепаду. У 1320 році Київ став підконтрольним Великому князівству Литовському, яке відновило у суспільних відносинах давньокіївські цінності, звичаї, традиції, культуру в цілому. Міжнародно-договірна практика князівств здійснювалася на умовах зверхності Великого князівства Литовського. У діловодство було запроваджено руську мову, де вона успішно функціонувала впритул до XVII століття. Процес становлення Московської держави й Російської імперії згодом позначив в історії східноєвропейського простору період самодержавства. У міжнародно-договірних відносинах цього періоду необхідно виокремити практику українсько-московських угод, які відображають статус української держави у відносинах з Москвою. Це угоди 1654, 1659, 1663, 1665, 1669, 1672, 1674, 1687 років, що є втіленням розвитку міжнародної правосуб'єктності української держави в означений період.

Радянський період в історії українського державотворення виокремлюється здійсненням міжнародно-договірної практики української держави як незалежного суб'єкта. Українська держава набуває статусу суб'єкта міжнародного права. Укладення, а згодом і ратифікація у 1918 році Берестейської угоди поклали початок міжнародно-договірної практики української держави. У 1920 році укладається робітничо-селянський договір між Україною та Російською Федерацією, умови якого створили нове підґрунтя у відносинах між двома незалежними й суверенними державами.

Декларація про державний суверенітет України 1990 року визначила завдання і цілі суспільного розвитку, положення держави у сфері міжнародних взаємин. У Декларації чітко сформульовані основи майбутніх міжнародно-договірних відносин української держави як учасника міжнародного спілкування.

Історія української держави від часу набуття Київським князівством статусу суб'єкта міжнародного права й до сучасності є історією міжнародного визнання української державності народами Східної Європи і світу. Українська державність у

контексті історичної міжнародно-договірної практики на східноєвропейському просторі має розглядатися як необхідність і відображення волі народів до української держави – суб'єкта міжнародного права. Історична міжнародно-договірна практика на східноєвропейському просторі, як фактор української державності, є невід'ємною від етноісторичного процесу, що відбувався на українській землі. Процес формування української спільноти та розвиток її державності пов'язані з історією всіх народів, які проживали і проживають на теренах сучасної України.

Висновки

У преамбулі Конституції України має бути зазначено історичний факт участі чисельних народів східноєвропейського простору у формуванні української спільноти та її державності, інакше це історичне надбання може бути втрачене або ж неналежно використане силами, які недружні до української держави.

Історична міжнародно-договірна практика та етносоціальні процеси, які відбувалися на теренах Східної Європи, є факторами історичного руху української державності і становлять історико-правові засади конституційної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: офіційний текст. – К.: КМ Publishing, 2012. – 96 с.
2. Брайчевский М. Ю. О первых договорах Руси с греками / М. Ю. Брайчевский // Советский ежегодник международного права 1978. – М.: Наука, 1980. – С. 264 – 284.
3. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Издание Бр. Бацмачковских, 1910. – 320 с.
4. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительная деятельность (XVII-XX вв.) / Н. А. Терентьева. – К.: Аквилон-Пресс, 1999. – 352 с.
5. Сборник Орловского церковно-археологического комитета. Т. 1. – Орель: Типография Губернского Правления. – 1905.
6. Абакумов О. В. Відгалуження антського діалекту пізньої спільно-праสлавянської мовної єдності за синтезованими лінгво-археологічними свідченнями / О. В. Абакумов // Ономастика України 1 тисячоліття н. е. – К., 1992. – С. 22– 36.
7. Дмитриевский Димитрий. История Православной Христианской Церкви / Протоиерей Димитрий Дмитриевский. – М.: «Русский Хронограф», 2003. – 448 с.
8. Історія релігії в Україні: в 10 т. / [Від ред. А. Колодний]. – К.: Світ знань, 1996. – Т.4. – 598 с.
9. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь / Лев Гумилев. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.

В статье отображено исторический аспект положения Конституции Украины, содержание которого, по убеждению автора, является источником потенциальной угрозы национальной безопасности государства; предложено усовершенствование обозначенного конституционного положения на основе историко-правового подхода.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционная безопасность, международно-договорная практика украинского государства, украинская государственность.

In the article reflected historical aspects of thesis of Constitution of the Ukraine, which, on author's beliefs, contains the source of potential threat to national security; have suggested development of the appointed thesis on the basis of historical and legal approach.

Key words: Constitution of the Ukraine, constitutional security, international agreement practice of the Ukrainian state, Ukrainian statehood.

